

MPỤTARA ILU METỤTARA JI DỊ KA ISI NRI N'ALA IGBO

Onyinye Constance Amamgbo

Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrika na Eshia

Mahadum Nnamdị Azikiwe, Oka

E-mail: oc.amamgbo@unizik.edu.ng

Umịedemede

Nchọcha a bụ maka mputara ilu metutara ji dị ka isi nri ndị Igbo. Ji bu isi sekpu ntị na nri e nwere n'ala Igbo nke a na-akwanyekarịchara ugwu na nsopuru n'uzo puru iche. Ihe kpalitere mmụọ nwanchocha bụ na o nwekabeghi akwukwo o bula ebe e nwere ilu ndi metutara maobu gbadoro ukwu na naani ji di ka nri ndi Igbo na-erikari. Ozo bu imata ihe kpatara ndi Igbo ji were ji ka isi sekpu ntị na nri kacha di mkpa n'ala Igbo. Mbumnuuche nwanchocha maka nke a bu ka e site na nchocha a kowaara ohanaze na ilu Igbo nwekwara ndi ruturu aka n'ebe ji digasi n'uzo di icheiche. Ozo kwa, na o bughi so naani mgbe a na-ekwu okwu onu maobu akuzi ihe n'uloakwukwo ka a na-ewebata ilu tumadi nke ruturu aka na ji. Atutu mgbakwasa ukwu nchocha a bu atutu njirieme na atutu nsinauburu. A choputara na ilu Igbo gbasara agbasa di ka mkpuru ukpaka. Ebe e nwere ndi metutara anumanu, mmadu, ihe ndi na-eku ume na ndi anaghi eku ume n'udi di iche iche. A choputakwara na ji bu isi nri ndi Igbo ma buru a guba agunyeghi imata na o bu onye iro guru. Ozo, a choputakwara na ji bu nri nwere ugwu na nsopuru puru iche n'ala Igbo na ndu ndi Igbo n'awa gbaa gburugburu. Nwanchocha nwetara ngwa nchocha ya site n'ajuju onu ogbara ndi mmadu, akwukwo ogugu na ihe nwanchocha mabu gbasara isiokwu a. Nchocha a bu nchocha nkowasi. N'ikpeazu, nwanchocha mejuputara mbumnuuche ya site n'ime ka nwaafọ Igbo obula mata na ilu Igbo bu ihe metutara akuku di iche iche nke o bu naani onye chemiri echiche ime gaeji ya ruo oru. Na nchikota, nchocha a ga-enyere umuakwukwo, ndi nkuzi ohanaze aka imata mkpa ilu di na etu o siri metuta ji nke bu isi nri ndi Igbo. Nwanchocha natu aro ka obodo obula di n'ala Igbo na-eme mmemme iri ji kwa afọ iji kwanyere ya ugwu di ka isi nri n'ala Igbo.

Okpurukpu okwu: Mputara, ilu, ji, nri, ala Igbo.

1.0 Mkpólite

Otu ihe doru onye obula anya bu na ilu di nnukwu mkpa n'amumamu asusu Igbo. O bu mmanu ndi Igbo ji eri okwu. Abia n'atumatu agumagu Igbo, ilu bu a guba agunyeghi imata na o bu onye iro guru. Ilu di nnukwu mkpa na ogugu, okwukwu na odide asusu Igbo. Ilu bu ihe ndi Igbo ejighi egwuriegwu ma ncha. Onye Igbo obula amaghi ka esi eji ilu Igbo ekwu okwu mata na ihe koru ya. Nke a gosiri na ilu abughi egwu na-agba. O bu otu n'ime atumatu agumagu na-eziputa amamihe miri emi ma na-emekwa ka mmadu chemie echiche ime mgbe obula e jiri ya kwuo okwu n'udi di icheiche. Nke a putara na tupu mmadu aburu okaibe n'ighota na iji ilu kwuo okwu, onye ahụ ga-abu akwaa akwuru site n'igbanye mborogwu n'ihe gbasara asusu Igbo nke oma. Ilu Igbo abughi ihe ofeke na-aghota osooso. Ilu nwere nke umu ntakiri na-etolite etolite ga-aghota ozigbo aturu ya di ka (1) Ukwu ruo oge ya o daa. Nke nkowa ya bu ihe ruo oge ya o mee. Ya mere nwanchocha ga-agbado ukwu n'ajuju nchocha iji mee ka nchocha ya buru igba.

1.1 Ajuju Nchocha

1. Kedu nkowa di iche iche ilu nwere.
2. Olee ihe bu ji di ka isi nri ndi Igbo?
3. Olee ndi bu ndi Igbo?
4. Kedu ilu ndi metutara ji na nkowa ha n'ala Igbo?

2.0 Nkowa isi okwu

N'ebe a, nwanchocha ga-agba mbo kowaputa isiokwu di iche iche mejuputara nchocha ya otu o kwesiri.

2.1 Mputara ilu.

Otu ndi mmadu kowara ilu site n'otu ha siri huta ya n'otu uzọ maobu uzọ ozo. Nwadike (1981) kowara na ilu bu okpurukpu okwu ndi mmadu kwuru n'otu oge nke mechara buru ihe ndi ozo ji ama atu. N'ebe a, Nwadike na-akowa na ilu bu ihe ejiri mara mba n'ihu na o bu ihe e si na uburu mmadu cheputa ma were onu kwuputa ya. Achebe (1988) hutara ilu di ka mmanu ndi Igbo ji eri okwu.

Anukwu na Onwudufu (2007) dere na ilu bu okwu maobu asusu di omimi ndi Igbo ji akuziri umu ha ihe. Ha kwukwara na ilu anaghi eto oke ogologo mana nghota ya na-ebukwa ibu. Onye o bu la ji ilu ekwu okwu na-enwe nsopuru puru ihe n'etiti ndi ya na ya na-akparita uka. Ngoesi (2004) siri na ilu bu okwu amamihe na-adi omimi nke na-eziputa echiche na nkwenye ndi Igbo banyere ihe di icheiche o kachasi ihe ndi metutara obibi ndu, akparamagwa na mmekorita mmadu na ibe ya.

Igbo (2012) n'aka nke ya, mere ka amata na ilu bu nkenke okwu na-akowaputa eziokwu ma na-enyekwa ndumodu. O kowakwara ya di ka okwu ndi a chikoro onu maka iji were na-akowaputa etu e si ahuta ndu kwa ubochi. O na-enyekwa okwu onodu oma, nnabata oma nakwa isi utu. Agwuna (2013) kwuru na ilu bu mmanu ndi Igbo ji eri okwu. O bukwa okwu amamihe e ji acho edemede mma. Ilu na-eme ka oguu chemie echiche ime. Okwu maobu edemede obula enweghi ilu dika ofe e sichara mana nnu na ogiri adighi ya. Okeke (2017) kowara ilu dika ahiriokwu nke mkpuruokwu e jiri mee ya di iche n'echiche o na-eziputa. O gara n'ihu kowaa na ilu na-adi ihe n'ahiriokwu mebere ilu. Nkowa a na-eziputa ihe omimi n'uzo puru ihe mekwaa ka onu chemie echiche ime mgbe o nuru ya.

Obiechena (1975) kowara ilu dika mkpuru aki nke akonuche ndi odinaala juputara n'ime ya. N'echiche Obiechina, a ga-asị na ilu bu udara na-eweputa utu okwu Igbo nke mkpuru juputara n'ime ya bu okwu amamihe, akonuuche, nkuzi na nghota miri emi. Nkowa Obiechina na-egosi na ilu di omimi, o bughị okwu nkiti. Ihe juputara n'ime ya bu okwu amamihe na-etinye ukoro utu n'okwu ma nyekwuazie nkuzi puru ihe ndi mmadu ga-eji na-eto n'amamihe. Nke a na-egosi na amamihe ndi Igbo gbadoro mgboroogwu n'ilu ha ji ekwu okwu.

Na nkowa Ugonna (1974), ilu bu nka okwu e ji enwe anuri na mkparita uka. Di ka o si kowaa, ihe kacha daba na ntapi ilu na Bekee bu 'similitude' nke e nwere ike ikpo kemyiri di ka o si kowaa. Okebalama (2003) kowara na e were etu Ugonna siri kowara ilu, a ga-ahu na ilu gunyere ihe ndi a: ilu atutu nke nwere ngalaba itoolu, ilu akpu okwu na ilu nrutuaka, asiniilu, ilu kpom, ukabuilu, ilu ofufe na nkwenye, nkoniilu, akuko a

roro aro na nka okwu. Ogbalu (1974) dere na ilu bu uzo ndi Igbo maara ihe si ekwu okwu. O gara n'ihu kwuo na nkowa ilu abughi ihe di mfe n'ih na ndi Igbo na-eji ihe mere eme atu ilu.

Nkowa niile ndi okammuta nyere gbasara ilu dacha mma ma buru ihe doru anya. Ka o sila di, ha apughi ibu ebe mgbakwasa ukwu maka nchocha a. Ndi Igbo na-ekwu n'okwu si na ngwere emeghi ihe ibe ya mere o buru ngwere ikpo, n'ih nke a, nwanchocha hutara ilu di ka ihe di nnukwu mkpa n'asusu Igbo. Ilu bu okwu nka maobu atumatuokwu nwaafu Igbo obula na-akpu n'onu di ka aso mmiri nke adighi ako ako. O na-abukari ihe meturu mmadu, anumanu, osisi, ihe ndi a na-ahu anya nakwa ihe ndi a nagh i ahụ anya nke na-akuzi amamihe di icheiche, na-enye ndumodu na okwu agbamuume n'uzo puru iche.

2.1.1 Nkowa Nri

Nri bu ihe oriri nke na-egbochi aguu atumadi mgbe aguu na-agu onye ahụ. Onye obula di ndu na-eri nri, ma umanumanu bi n'ohia na nke bi n'ulo ahuhu, nnonu na-efe efe. Nri na-eme ka ike di mmadu mgbe o rijuru afo. Amamgbo (2021) hutara na otutu huru nri di ka ihe obula ndi mmadu na-eri iji wee di ndu. Nkowa Amamgbo na-egosi na nri ugboala bu mmanu eji anya ya n'ih na o buru na mmanu adighi n'ugboala opughi iga, iji gosi na nri ya adighi dg. Nri bukwa ihe obula mmadu na-eri nke na-enye aka ime ka onye ahụ too eto eto o kwesiri. Akidi (2020) kwuru na ihe obula bara mmadu onu maka odimma ahụ ya nke abughi ogwu bu nri. O gara n'ihu kwuo na aki na akwu bucha ihe oriri n'ih na o bu na ha ka e si enweta mmanu eji esi nri.

2.1.2 Olee ndi bu ndi Igbo?

Ndi Igbo bu ndi bi n'ala Igbo ma na-asukwa asusu Igbo. Ha bu ndi isi ojii. Ihe nke a putara bu na Igbo bu asusu ndi a kporo ndi Igbo na-asu ma burukwa agburu maobu ebo. Ndi Igbo bu ndi bi n'owuwa anyanwu Naijiria. Ndi Igbo bu ndi na-asu asusu Igbo nke bu otu n'ime asusu ato kacha puta ihe na Naijiria. Ha bu ndi oke ochicho, oru ugbo ma na aru si oru ike n'ebe obula ha no. Ndi Igbo bukwa ndi na-emere mmadu ibe ha ebere ma na-egosi obi ebere ha site n'inyere agbataobi ha aka n'uzo di iche iche. Ha makwa etu e si elekota ndi obia nke oma tumadi n'ebe o meturu mmekorita na nnabata. Obodo obula n'ala Igbo na-achi onwe ya. Otu aka ahụ kwa ochichi anaghi adi n'aka otu onye n'ala Igbo. Ozo, ihe ozo jikotara ndi Igbo di ka otu agburu bu na ha bikotara n'otu ebe a maara di ka ala Igbo di ka anyi kowaputara na mbu. Okpurukpu ihe ozo jikotara Igbo niile bu omenala ha. Omenala Igbo bu otu, o bu eziokwu na e nwere obere ndiche site n'otu mpaghara gaa mpaghara ozo.

2.3 Nchocha E merela n' Isiokwu

Mbite (1970) site na nchocha o mere banyere amamihe na nkwenye ndi Afrika choputara ma kwuputa na o bu n'ilu ka a na-ahuta amamihe na nkwenye okputorokpu ndi Afrika. O na-ahuta ilu di ka odono ebe amamihe ndi Afrika gbakoro. Nchocha Mbite bara uru nke ukwu. O na-egosi ihe na-eme n'uwa taa. Ozo, ewu na okuko maara na amamihe ndi Afrika zoro n'ilu ha ji ekwu okwu. Nke a gosiri na ilu abughi okwu nkiti. Ilu na-eziputa echiche miri emi.

Davids (1980) gbara mbo mee nchocha iji choputa omimi mmekorita di n'etiti ilu Igbo na okwu Igbo. O choputara ma kowaputa na ilu Igbo kuru akwu n'okwu Igbo. Nke a kwadoro okwu ndi Igbo na-ekwu si, "Mgbe ilu m gwuru ka okwu m gwuru." Nke a

na-egosi na isi sekpu ntị n'okwu niile bu ilu e ji eziputa ha. Nchọcha Davids putara ihe n'etu ndi Igbo si akwanyere onye okaokwu obula ji ilu achọ okwu ya mma ugwu site n'oge ochie ruo n'oge ugwu a. Nchọcha ya bara uru maka na o nyere aka n'ikpólite umuafọ Igbo ka ha gbawa mbọ mụta ilu Igbo, chekwawa ya ma jirikwa ya na-ekwu okwu.

Emenanjo (1989) site na nchọcha o mere banyere oganihu e nwere n'amumamu ilu Igbo kowara na tupu afo 1984, Ilu Igbo sobu n'atumatu agumagu e nwere n'asusu Igbo. Mana site na mputara ogbako omumu ihe e nwere n'Alvan Ikoku Koleji Keedukeshion di n'Owere n'onwa Novemba n'afọ 1984, ogbako a choputara ma kpebie na ilu Igbo bu otu n'ime atumatu agumagu e nwere n'asusu Igbo.

Nkọwa Emenanjo a bara nnukwu uru n'amumamu asusu Igbo maka na o nyere aka n'ichoputa na kwa ikowaputa oganihu e nwerela n'amumamu asusu Igbo di ka o si metuta ilu na atumatu agumagu di icheiche. O yitere nchọcha a maka na ha abuo na-ekwu maka ilu Igbo. N'aka nke ozo, o diwaga iche na nchọcha a maka na o na-akowa maka mgbanwe e nwere n'onodu ilu Igbo mana nchọcha a bu maka ilu metutara ji di ka iri nri ndi Igbo.

Opata (1994) na nchọcha o mere ichoputa na ikowa ihe Emenanjo bu n'obi gbasara asiniilu, kowaputara na ahiriisi apughi ibu ndiiche a hubara ama n'etiti ilu na asiniilu. O gara n'ihu weputa ndiiche doru anya n'etiti ilu na asiniilu. O si na biambia mgbochi, biambia uda, na mmabaua, kwunukwugha ndiiche na ndanusoro bu ihe ndi anaghi ahụ n'asiniilu mana ha na-adi n'ilu.

Echiche Opata bu iji gbaghaa Emenanjo (1989) na ndiiche di n'etiti ilu na asiniilu. Nkọwa ya banyere ndiiche doru anya di n'etiti ilu na asiniilu meghere uzọ maka otutu ndorondoro na mgbagha banyere ndiiche di n'etiti ilu na atumatu agumagu ndi ozo. N'otu aka ahụ, Umezi (2005), site na nchọcha o mere iji chikoba ilu Igbo di icheiche, kowara etu ilu si di mkpa na ndu ndi Igbo. N'okwu ya, o si na asusu Igbo gba oto ma o buru na e wepu ilu Igbo na ya. Ya bu na ilu bu uwe di ebube a na-eyikwasa asusu Igbo ka o were di mma na nti ma nwee ugwu n'etiti asusu ndi ozo di n'uwa. Nke a mere o ji si na onye na-asu asusu Igbo n'etinyeghi ilu dika onye na-elo utara n'ejighi ofe.

Nchọcha Umezi ga-enye aka n'ebe o di ukwu n'ibeku ndi Igbo di icheiche ka ha gbaa mbọ mụta ma chekwaa ilu Igbo, maka na mgbe obula ha tufuru ya, ihe o putara bu na ha atufuola ihe di oke mkpa n'asusu Igbo. A si na anya okuko na-eche akwa ya maka na onye tufuo ihe o ji ama mma, mma ya aruo.

N'iga n'ihu, Arinze (1979) mejuputara ebumnoobi ya nke bu ichoputa etu ichu aja na ofufe chi si aga n'omenaala Igbo. O bu na nchọcha a ka o no were choputa na ndi Igbo na-eji ilu agwa ndi mmuo okwu. Nke a putara na ilu Igbo di ezigbo mkpa n'igba afa, ichu aja, igọ oji, na kwa ikpe ekpere ndi ozo di icheiche n'ala Igbo. O choputara na otu ihe e ji ama onye afa wara maka ibu dibia afa bu na onye ahụ ga-abu okaibe n'ilu Igbo. Nke a bu otu n'ime akara ndi na-egosi na afa wara mmadu. Otutu oge ndi dibia na-agba afa, otutu okwu na-esi ha n'onu aputa bu ilu. Nke a bu iji gosi mmekorita di omimi di n'etiti ndi mmadu na ndi mmuo. Etu ahụ ka o dikwa mgbe ndi Igbo na-ago oji, mgbe ha na-achụ aja di icheiche maobu na-ekpere chi di iche iche.

Nchọcha Arinze gosiputara n'ezie na asusu Igbo bu ndu ha nke putara na ilu di ezigbo mkpa n'ihe di iche iche ha na-eme. Uwa ndi Igbo bu uwa ndi mmadu na ndi mmuo. Ha na-egosiputa otutu nkwenye ha site n'asusu ha. Nke a na-aputakarị ihe n'etu ha si eji ilu ekwu okwu. Ya bu n'ala Igbo, mmuo na mmadu na-akparita uka. Otu ihe na-enye aka ime nke a bu ilu. O putara ihe n'ihe na-eme taa n'ala Igbo. O doro anya n'otutu oge e wete oji n'ezinaulo maobu n'ogbako di icheiche, a na-acho okenye ka o goo oji ahụ. Mgbe okenye na-ago oji, otutu okwu na-esi ya n'onu aputa bu ilu iji gosi mkpa ilu di n'ebe ndi Igbo na chi ha no.

3.0 Atutu mgbakwasa ukwu

Atutu nchọcha a gbakwasara ukwu bu atutu njirieme. A bia n'atutu njirieme, ndi okammuta kwuru okwu banyere ya ehighi nne, ma kaosiladi, n'afọ 1953 Ludwig Wittgenstein dere akwukwo kporo *'Philosophical Investigations'*. N'ime akwukwo ahụ ka o kwuru na atutu a na-agbaso usoro nsirihu were enye nkowa okwu obula. O na-akowa na echiche na nghota okwu obula nwere sitere n'ihe ndi nwe ya ji ya eme n'asusu o di na ya.

N'iga n'ihu, onyeozo kwadoro atutu a bu Paul Horwich n'akwukwo o dere n'afọ 1998 o kporo *'Meaning'*, kowara na ihe na-enye okwu obula echiche ya gbadoro ukwu n'ihe e ji ihe ahụ eme n'asusu okwu ahụ di na ya. A bia n'echiche Wittgenstein na Horwich, e nyochaa ya nke oma, a ga-achoputa na ha abuo na-ekwu otu ihe.

Horwich na Wigenstein so na ndi kwenyesiri ike ma na-akwado atutu a site n'ikowa na okwu obula nwetara echiche ya site n'ihe nwe asusu nyere ya. Nkowa ha na-ekwenye na okwu obula enweghi echiche onwe ya. Atutu a bara uru n'ihhi na o na-egosiputa na okwu di icheiche n'asusu di icheiche nwetara echiche ha site n'etu ndi nwe asusu siri hu okwu ndi ahụ. Uru atutu a bara mere na e ji ya aru oru rue ugbu a. Atutu a riri mperi n'uzo olenaole. O doro anya na echiche nwere odidi nnononwe emetutaghi onodu ya n'asusu maobu atumatu agumagu mana atutu a na-ekwu na echiche okwu obula gbadoro ukwu n'ihe ndi nwe asusu kporo ya.

4.0 Ilu Ndi Metutara Nri Ndi Igbo

Ji: Ji bu nri a na-akonye n'ala. A konye ya na mkpuru na mkpuru o puo ome na-eto, e tinyere ya aruru nke bu osisi na-enye aka ijide ji etinyere n'ala. Ome ya ahụ na-etozi o na-eko n'aruru ahụ. O na-enwe akwukwo na-adi obere obere, ome ya ahụ tolitekwo, o chisaa umu obere ome gasi. N'oge ahụ ka e ji amanyegasiri ya oni ebe umu obere ome ndi ahụ ga na-eko. A na-amanyegasị ya eriri site n'otu oni gaa n'oni ozo wee gazuo n'oni dum di n'ubi ji ahụ. O buru na ji di n'ime ala ruchaa wee kaa, akwukwo ya dum ahụ o kwujuru n'eriri oni ahụ ebido kponwusiwa. A gazie gwuputa ya n'ala kee ya n'oba wee na-echere oge oriri ya. Aruru bu obere osisi toro ogologo a na-egbugasi n'ohia wee dunyesjara ome ji maka ebe o ga-eko, ebe oni bu nnukwu osisi toro ogologo nwere ume ma sie ike ibudo igwe ome na akwukwo ji kwuru koro n'elu ya.

Ji bukwa isi sekpu nti na nri ndi Igbo ma burukwa isi nri ndi Igbo. Ji bu nri ndi Igbo ji eme onu. Mma ji mara n'ala Igbo mere na o nweghi ihe nwaafọ Igbo riri ji ka o mee

ya n'afọ maobu gbuo ya mgbu n'otu uzọ maobu n'uzo ozo. Ji anaghi asa afọ nke o ji ata afọ dika nri ndi ozo na-emegasi n'ihia aha e nyere ya nakwa etu o si akpa agwa gosiputara mputara aha a bu na ji na-ejide afọ.

Ilu metutara ji

Nkwa ya

1.	Chi nyere nwata ji ga-enye ya mbazu o ga-eji gwuputa ya.	Chi nyere mmadu nwa ga-enye ya ihe o ga-eji zuo ya.
2.	E lebe ukolo anya enwe, ji di n'oba agwu.	E lebe ka ego si akpa mmadu, e jebe ohi.
3.	Ji e doziiri ala elughi mba.	Nwatakiri e dobere ego a ga-eji zuo mechara buru ofo ogoli.
4.	Di na nwunye di n'izu, otu ibe ji ezuoro ha nri.	Di na nwunye di n'udo afọ na-eju ha n'ihia obula ha nwere.
5.	Okeke gwughara ji Okafo gwuta, o bu aku anyi dum.	Nwanne m kpata aku mu akpataghi, o bu aku anyi dum.
6.	Onye kuru oka n'ugbo bia buru ukpa ji lota kwesiri ka umunna ya juo ya ajuju.	O kwesiri ka e gbochie ihe ojo ma a hu ya. Mmadu anaghi eme ihe masiri ya n'obodo ma chee na o nweghi onye ga-aju ya ajuju.
7.	Onye chie ozo, o soba mpiwanye ji .	Onye na-agbagote n'okwa kwesiri ka o malite ikpa agwa kwesiri okwa ohu ya.
8.	Ezeji adighi mma ka e tinyekota ya na ji ndi ozo n'ite.	Ihe nwere ugwu na nsopuru ekwesighi ka a kpoo ya n'ala maobu lejia ya.
9.	Ka a mara ji ndi ga-ala n'oba na ndi ga-ala n'uso oku.	E kwuchaa okwu niile a horo ndi bara uru iji mee ihe ma hapu ndi ozo abaghi uru.
10.	A gaghie eji ka ji abana di were maka ya huree ya n'oku.	O kwesighi ka e were n'ihia otu mmadu di wee megide ya. O burugodu na mmadu enweghi ike ime ka onodu ya ka mma, o kwesighi ime ya ka o kawanye njo.
11.	Onye na-adu onye ohi ji odu kwesiri ka o na-adukwu ji na-agbawa ala.	Mgbe a na-ata onye ajo omume uta ka o kwesiri ka a takwuo ndi na-etinye ya n'onwunwa.
12.	Ji ugani, a na-ebido n'odu eri ya.	Mmadu na-akpachapuru ihe obula o nwere anya n'oge ihe koru uko otu o ga-esi bara ya uru kari.
13.	N'akuku ebe diji ruru oba ya ka onye ohi jere konye mkpuru ji abuo o nwere.	Uche onye ohi na-agaru ebe uche onye ozo anaghi erucha. Onye huru ihe ga-emebi ihe kwesiri ka o gbochie ya tupu o mee.
14.	A dighi eji ala mkpuke amuta otu e si ako ji .	Onye na-atu anya nnukwu ihe, ga-amalite na nke obere.
15.	O buru na nwata a mara na ji bu aku, o gaghie ekwe ka e rie nke ya.	Mmadu choputa uru ihe bara, o gaghie ekwe ka ihe ahụ laa n'iyi.
16.	Uzu na-akpu ogu, na-ako ji , onye biara be ya, o goghie ogu, o goro ji.	Onye gbara mbo uzu abuo nwere ike inweta uru di ka mbo ya si di.

17.	Ọ burugodu na anụ atoghị uto, ọ ga-atokari akpu ji .	Ihe ọbụla ga-enwelata ihe ọ ka mma. Ọ burugodu na ọ baghi uru otu e chere, ọ nyukwaghinụ ahia kpmkpam.
18.	Onye na-akpachara onyeisi ji ọ hunyere n'okụ kwesiri ka ọ na-ekwu okwu ka onyeisi ghara iche na ọ na-ericha ji ya.	Mmadu ekwesighi ime ihe a ga-eji enyo ya enyo.
19.	Anya hukaria ogo a hunyere ya ji .	Ihe ọbụla mmadu na-eme ga-ewetalu ya nleda anya kwesiri ka ọ kwusi ya.
20.	Amasia m ihe uwa korọ ji n'ikpere ukwu ya, kekoọ ya n'afu onu ya.	Ọ bu onye amaghi ihe ọbụla na-eche na ya maara ihe niile ruo oge ọ nyuru ya ahia.
21.	Onye gara n'ubi ji hu ona, ya ruo ha niile n'ihia na ọ maghi nke ga-azo ya n'ubochi ugani.	Mmadu ekwesighi ikpa oke.
22.	Ji gwu n'oba nwaanyi anuba ntiike.	Ego koo nwoke n'aka, nwaanyi akpariba ya.
23.	A gbara aka na-azo ala, onye ji ji ana-akonye.	A na-egbu oge, onye ihe di mkpa a na-emere ihe ya.
24.	E lee ka nwa okwe di, e kwenye ya ji .	Ihe onye ruru ogo ya ka a na-enye ya.
25.	A warie ji lie n'ala, o mesia di ndu ozo, o puo ome.	Onye di ndu nwere nchekwube.
26.	Chukwu gosiri nwata ji n'ohia ga-enye ya mbazu ọ ga-eji gwuputa ya.	Onye malitere oru ga-aruru ya n'isi.
27.	Ji esighi n'isi puo ome, o si n'odu puo.	E nwere uzo di iche iche e si eme ihe.
28.	Onye na-ako ji , ya na-eru ikwunne ya maka na oso chuba ya, ọ gaghi ezo n'ikpo ji .	Onye na-eme ihe ya na-eche maka echi.
29.	E kwudoghi nwoke n'ubi, a riu nwaanyi ji .	A hughu ihe a chorọ, e were nke a huru na-edi.
30.	Naani diji maara ihe di iche na ji ebe tara na nke ewu tara.	Ihe mmadu na-eme ka ọ maara anya ya.
31.	Onye anoghi n'ebe a na-ahu ji , a na-akpazuga nke ya n'akuku.	Onye elektaghi ihe ya, o nweghi onye ga-ekotara ya ya.
32.	Ji mee ka ọ na-atoka, a hapu ya, gbuo ede awayii.	Mmadu gosi na ọ bu ya kacha mkpa a hapu ya were onye ozo.
33.	Ewu na ji anaghi arahu n'otu onu ulo.	Onye emela ihe ga-ebutere ya odachi.
34.	Otu ibe ji fo n'oku, ndanda anya adagbuo ya.	Otu onye adighi mma
35.	Onye gaa gwuru ji ọ koghi ọ buru ohi.	Onye ewela ihe abughu nke ya.
36.	E gebe onye akuko nti, ji a hunyere n'oku erepia.	A noro gbube oge ihe emebie.

37.	Onye were aghugho kee ji, o were aghughorie ya.	Onye jiri aghugho bido ihe na-eji aghughomechi ya.
38.	Onye hunye ji aghugho, e were mma aghughokpachaa ya.	Ihe onye mere mmadu ka a ga-emere ya.
39.	Ufodu ji na-afu, ufodu ala afokwa.	N'agbanyeghi otu ihe siri sie ike, mmadu agaghiericha ihe niile o nwere otu oge.
40.	O bu dibia ulo ka a na-ahuru ji anya ebe.	Onye gi na ya na-emekorita oge niile ka a nalelikari.
41.	Abana o bu ezigbo ji a wajuoro ya mmadu oku si ya ribe?	Ihe a juru aju ka a na-enyekari mmadu.
42.	Onye huru ji oku na-agba n'aka, o hu nke ite, o mee gini?	Onye obere ihe turu n'anya, o hu nnukwu ihe o mezie gini?
43.	Agadi nwaanyi riri ibe ji abuo si na eze adighi ya n'onu, ndi eze di n'onu ha eriri ole?	Onye anyaukwu anaghi enwe afu ojuju.
44.	Onye mmadu huru n'anya na-eri ji ya, o di ya ka o na-ekere ya n'oba.	Ahuhu mmadu taara enyi ya adighi ewute ya.
45.	Onye na-ako ji ka diji, o kpachaghi anya ede akokwuo ya.	Oge nsogbu ga-abijara onye isiike, otutu ga-abijara ya n'otu oge.
46.	Ogo na ogo malite o di ka ha aga-atuko ji onu.	Ndi malite mmekorita, o di ka ha agaghi ese okwu ozo.

4.1 Nchikota

N'edemede a, nwanchocha gbara mbu ziputa mputara ilu n'okwu ndi Igbo n'uzo di iche iche. Nchocha a gbara mbu kowaputa mkpa ilu Igbo di n'akuku obula. O gosiputara na ilu nwere ndi ruturu aka kpomkwem na nri ndi Igbo na-eri atumadi ji di ka isi nri ndi Igbo ma buru isi sekpu nti na nri niile e nwere n'ala Igbo gbaa gburugburu. Ji bu otu n'ime nri ndi Igbo nke anaghi eme n'afu maobu enye nsogbu n'afu n'udi obula. O bu ji ka otutu obodo ji eme emume di iche iche site na inabata ndi obia n'obodo ufodu, mmemme akwamozu, alumdj na nwunye dg. Nke a gosiri na ji bu a guba agunyeghi imata na o bu onye iro guru.

4.1.1 Mmechi

O doro anya na nwanchocha gbara mbu mejuputa ebunnoobi o jiri bagide nchocha ya nke bu ichoputa mputara ilu di iche iche metutara nri ndi Igbo atumadi nke runyere isi na ji di ka isi nri ndi Igbo. Nke a bu iji meghee anya umuafu Igbo ka ha mata na e nwere ilu n'akuku di iche iche atumadi nke metutara ji maka na otutu ndimmadu amaghibu na o nwere ilu Igbo ndi gbadoro ukwu na ji n'ala Igbo. N'ikpeazu, nke a ganye aka mee ka ha na-etinye uchu n'imu ilu Igbo na kwa igba mbu mee ka ha na-etinye ya n'oru nke ga-eme ka asusu Igbo na-etowanye eto kwa mgbe.

5.0 Aro nwanchọcha

Site n'ihe mkpọbiukwu dị na nchọcha a, nwanchọcha na-atụ aro ndị a: nke mbụ, ka ndị nne na nna nwere ilu dị iche iche na-akuziri ụmụaka ha ihe n'oge ha ka dị obere iji mee ka asụsụ Igbo mara ha ọñụ ma baa ha ụburu dị ka ngwa asụsụ ha ji bịa ụwa. Ọzọ, nwanchọcha na-atukwa aro ka obodo ọbụla dị n'ala Igbo na-enye onye na-akoputa ji nke ukwu aha dị ka diji maọbụ dīmka ji ma na-eme emume n'afọ ọbụla n'oge ekeresimesi n'ama obodo iji kwanyere ndị di otu a ugwu na nsopuru n'uzo puru iche. N'aka nke ọzọ, nwanchọcha na-ariọ ka ndị goomentị tinye ihe gbasara ilu metutara ji na osisi n'ihe omumu ụmụakwukwo malite n'uloakwukwo otaakara ruo n'uloakwukwo mahadum ala Naijiria.

Edensibia

- Achebe, C. (1958). *Things fall apart*. UK: William Heinemann Ltd.
- Amamgbo (2021). *Lesin nootu na Ngalaba amumamu asusu Igbo*. Nnamdi Azikiwe University, Oka.
- Arinze, F. A. (1979). *Sacrifice in Ibo religion*. Ibadan: University of Ibadan Press.
- Davids, P. (2015). *Ilu Igbo N'ime Igbo*. (The text book of Igbo proverbs). Onicha: University Publishing Company.
- Davids, P. K. (1980). *Ilu Igbo – N'ime Igbo (The text book of Igbo proverbs)*. Onitsha: University Publishing Company.
- Emenanjo, E. N. (1989). *Atumatu agumagu na atumatuokwu*. Ibadan: Oxford University Press.
- Horwich P. (1998). *Meaning*. Oxford : Basil Blackwell.
- Igbo, P. C. (2012). *Elements of Igbo culture and tradition*. Onicha: Goodmark Printers.
- Mbiti, J. S. (1970). *African religion and philosophy*. Nairaobi: East African Educational Publishers.
- Ngoesi, M. C. (2004). *Nchikota ihe omumu nke asusu Igbo maka ule sinio sekondiri*: Nkpo: Optimal Press.
- Nwadike, I. U. (1981). *Ntoala na nnyocha agumagu*. Ihiala: Deo Gratia.
- Obiechina, E. (1975). *Culture, tradition and society in the West African novel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okebalama C. N. (2003) *Mkpote agumagu onu Igbo*. Enugu: Snaap Press.
- Opata, D. U. (1994). Emenanjo and generic study of Igbo Wellerisms. *Nsukka journal of the Humanities*. Vol. 7, 60 – 67.
- Ọgbalu, F. C. (1974). *Edemedede Igbo (Igbo Model Essays for WASC / GCE)*. University Publishing Company.
- Ọnwudufor, F. (2007). *Mmanu e ji eri okwu*. Enugu: Snapp Publishers.
- Ugonna, N. (1974). *Ilu in spoken Igbo literature*. Lagos: Notes and Records.
- Umezi, P. I. (2005). *Oba ilu Igbo*. Onitsha: Emexco Press.